

LINGVISTIČKA KRITIKA I KRITIKA PREVOĐENJA

LINGUISTIC CRITICISM AND TRANSLATION CRITICISM

Sažetak

Koje su dodirne tačke lingvističke / jezičke kritike i kritike prevođenja je pitanje koje predstavlja predmet ovoga rada. Preciznije, rad razmatra mjeru u kojoj lingvistička kritika može ili treba biti jedan od koncepata unutar kritike prevođenja. U radu se prvo objašnjava pojam lingvističke kritike, a zatim i pojam kritike prevođenja: koje su njihove polazišne tačke i analitičke kategorije, te koje jezičke pojave predstavljaju centar njihova naučnog interesa? Ukazujući na određene veze i sličnosti između lingvističke kritike i kritike prevođenja, rad u konačnici nudi odgovor na pitanje koliko je lingvistička kritika uopće relevantna za kritiku prevođenja ili za istraživanja u oblasti prevođenja u smislu naučnog doprinosa istima. Teorijska razmatranja ovih dviju kritika završavamo zaključkom da su kritika prevođenja i lingvistička kritika zapravo tijesno povezane, što predstavlja uvid za kojim jezičko-kritička i translacijsko-kritička istraživanja trebaju posegnuti u većoj mjeri nego što to danas čine.

Ključne riječi: *lingvistička / jezička kritika, kritika prevođenja, jezik kao odraz sistema vrijednosti društva, kritičko promišljanje jezika, kritičko promišljanje prijevoda, 'jezikobrižništvo'.*

Summary

What do linguistic and translation criticism have in common, i.e. where do these two criticisms meet? That is the question treated in this article. More specifically, the article examines the extent to which linguistic criticism could or should be one of the concepts used within translation criticism. The article deals first with the concept of linguistic criticism, after which it treats the concept of translation criticism: what are their departure points and analytical categories, and which linguistic phenomena are central to their scientific interest? Pointing to certain connections and similarities between linguistic criticism and translation criticism, the article ultimately provides an answer to the question whether linguistic criticism

is relevant to translation criticism or could contribute to research done in the field of translation. Theoretical considerations of the two criticisms end in conclusion that translation criticism and linguistic criticism are actually closely related, which is an insight that should be kept in mind when conducting critical research in linguistics and translation to a greater extent than is presently done.

Keywords: linguistic criticism, translation criticism, language as a reflection of the system of social values, reflection on language, reflection on translation, language planning/care.

1. Uvodna razmatranja

Brojna su pitanja i nedoumice s kojima se susreću prevoditelji, posebno kada je riječ o prevođenju književnoga djela. Kakav stav zauzeti prilikom prevođenja leksike koja jasno reflektira jedno minulo vrijeme s već zastarjelim pogledom na čovjeka, neprihvatljivim i neuskladivim sa shvatanjima i promišljanjima modernoga doba? Nije ovdje riječ o arhaičnim izrazima i leksici koju treba dearhaizirati, već o posebnoj vrsti problematike koja je usko povezana s jezikom kao odrazom sistema vrijednosti jednoga društva u određenom historijskom momentu.

Kao jedan svima poznat primjer možemo uzeti naslov poznatog kriminalističkog, preciznije detektivskog, romana autorice Agathe Christie *Ten Little Niggers*, koji je prvi put objavljen u novembru 1939. godine u izdanju britanske izdavačke kuće "Collins Crime Club". Samo par mjeseci kasnije, tačnije u januaru 1940. godine, svjetlo dana je ugledalo i drugo izdanje istoga romana, ovaj put objavljenog u izdanju američke kuće "Dodd, Mead and Company" s novim naslovom: *And Then There Were None*. Na području bivše Jugoslavije je od 1964. do 2006. godine objavljeno sedam prevedenih izdanja ovoga romana, od kojih je prvo štampano u Sarajevu, u prijevodu Ranka Bugarskog s naslovom *Deset malih crnaca*. Svi prijevodi koji su uslijedili nakon prijevoda Bugarskog (među kojima su i prijevodi Sanje Tamburasev, Ane Smiljanić i Nadežde Ciprančić), osim slovenskoga prijevoda Vere Bostjančič-Turk iz 2004. godine s naslovom *In potem ni bilo nikogar več* (*And Then There Were None*), koristili su izvorni britanski naslov *Ten Little Niggers*, prevodeći ga kao *Deset malih crnaca*, zaobilazeći tako u svojim prijevodima isključivo pejorativni leksem 'nigger' ('crnčuga') sa snažnim rasističkim konotacijama.

Kao drugi primjer, u ovom kontekstu valja spomenuti i Alan Gribbenovo izdanje romana *Mark Twain's Adventures of Tom Sawyer and Huckleberry*

Finn iz kojih je urednik 2011. izbacio uvredljivu riječ 'nigger', leksem koji je autor ovih književnih klasika iz 19. stoljeća koristio u nastojanju da realno prikaže društvene stavove 1840-ih. Osim pozitivnih, uslijedile su i negativne reakcije, pa i protesti povodom Gribbenovog revidiranog izdanja Twainovih klasika. Mnogima se nisu svidjele izmjene Twainova izričaja koji je i u svom izvornom obliku odolio vremenu, namećući se čitateljstvu kao provokativni izričaj koji tjera na razmišljanje s ciljem odašiljanja što snažnije antirasističke poruke.

Nimalo jednostavno pitanje koje se u ovakvim i sličnim slučajevima (oko kojih se vodi unutarjezička rasprava / kritika) nameće prevoditelju jeste: kakav stav zauzeti prilikom prevođenja, u konkretnom slučaju, leksema 'nigger'? Kako bi bilo najracionalnije postupiti u ovakvom slučaju? Prevesti riječ doslovno 'crnčuga' ili je zamijeniti kakvim drugim neutralnijim leksemom, zadirući tako u stil izvornika? Bi li se ovakvo zadiranje u jezik i njegov stil moglo poistovjetiti s cenzurom, ili pak falsificiranjem historije i historijskih činjenica pohranjenih u jeziku kao svjedoku minulih vremena?

U iznesenim primjerima se prepliću dva bitna pristupa jeziku / tekstu: jedan iz prevoditeljsko-kritičke perspektive (na međujezičkom planu) u čijem je fokusu suodnos ciljnoga i izvornoga teksta, a drugi iz perspektive lingvističkih promišljanja ili jezičko-kritičke perspektive koja može, ali i ne mora biti u vezi s prevoditeljskom aktivnošću, a koja se konkretizira pitanjem koristiti li uopće stigmatizirajuće nazive/lekseme poput spomenutog 'nigger' ('crnčuga').

Koje su dodirne tačke lingvističke / jezičke kritike i kritike prevođenja je pitanje koje predstavlja predmet ovoga rada. Preciznije, rad razmatra mjeru u kojoj lingvistička kritika može ili treba biti jedan od koncepata unutar kritike prevođenja. U sljedeća dva dijela rada (drugi i treći dio) se tretiraju, prvo lingvistička kritika, a zatim kritika prevođenja: koje su njihove polazišne tačke i analitičke kategorije, te koje jezičke pojave predstavljaju centar njihova naučnog interesa? Četvrti dio rada ukazuje na određene veze i sličnosti između lingvističke kritike i kritike prevođenja. Konačno, peti dio rada, nudi odgovor na pitanje koliko je lingvistička kritika uopće relevantna za kritiku prevođenja.

2. Lingvistička kritika

2.1. Lingvistička kritika i lingvistika

Polazimo od stajališta da je lingvistička kritika zapravo isto što i kritičko promišljanje jezika, tj. razmišljanje o pitanjima u vezi s prirodom jezika, jezičkim sistemom, upotrebom jezika te njegovim odnosom sa stvarnošću ili pojavnim svijetom. Zapadna lingvistička kritika ima korijene u filozofskoj tradiciji. Kao najstariji zapadni tekst s jezičko-kritičkom temom, spominje se Platonov dijalog *Kratil* (400 p.n.e.) u kojemu Kratil, Sokrat i Hermogen raspravljaju o tome označavaju li riječi stvari u skladu s njihovom naravi u pojavnom svijetu ('physei' ili naturalistička teza) ili prema konvenciji i običaju kod govornika ('thesei' ili konvencionalistička teza). Ovdje je, dakle, riječ o odnosu između jezičkoga znaka ili označitelja i označenika ili označenog, odnosno između onoga što De Saussure naziva 'signifiant' i 'signifié'.

Od Platona pa do 19. stoljeća opis jezika i jezičke teme su ujedno predstavljale i jednu vrstu promišljanja jezika, odnosno lingvističke kritike. Podjela pristupa proučavanju jezika na deskriptivni i preskriptivni¹ je prilično nov fenomen u historiji jezika i njegova opisivanja. Tek nakon etabliranja dijahronijske, odnosno historijske lingvistike tokom 19. stoljeća, javlja se podjela zadataka u skladu s kojom lingvistika opisuje, a lingvistička kritika vrednuje (Kilian, Niehr i Schiewe, 2010: 14). Ova podjela se održala tokom cijeloga 20. stoljeća, a samo je utvrđivana strukturalizmom i De Saussureovim utjecajnim stajalištem o zadatku lingvistike da rekonstruira jezički sistem (*langue*), te Chomskyjevom generativnom ili proizvodnom gramatikom i njezinom preokupacijom principima proizvodnje beskonačnog skupa gramatičkih rečenica. Zaobilazeći pitanja jezičke norme i standarda književnoga jezika, lingvistička kritika se udaljava od moderne opisne lingvistike, proučavajući jezik prije kroz romantičarsku prizmu kao živi organizam nego kao strukturu. Lingvističkom ili jezičkom kritikom se tako počinju češće baviti laici negoli naučnici, o čemu govore Kilian, Niehr i Schiewe, nazivajući takvu lingvističku kritiku 'laičkom' ili „laienlinguistische Sprachkritik“ (isto: 16). Odnosi između lingvističke kritike i lingvistike ostaju zategnuti tokom više desetljeća, otvarajući prostor raspravama 1960-tih.²

¹ Deskriptivna lingvistika se bavi opisom jezika (predmet proučavanja su prirodni, organski idiomi) dok se lingvistički preskriptivizam bavi kodifikacijom jezika (predmet proučavanja je propisani, standardni jezik).

² Usp. *Sprachnorm, Sprachpflege, Sprachkritik*, 1968.

2.2. Predmet i zadaci proučavanja lingvističke kritike

Budući da smo lingvističku kritiku definirali kao svojevrsno promišljanje jezika, potrebno ju je detaljnije rasvijetliti pomoću sljedećih pitanja: Šta je predmet njezina proučavanja? Koji su joj zadaci i svrha? Odgovori na ova pitanja će varirati ovisno o obliku lingvističke kritike. Držimo li se lingvistički zasnovane jezičke kritike kakvu zagovaraju Kilian, Niehr i Schiewe (2010: 52), odgovor je prilično jednostavan: sve jezičke jedinice na nivou riječi, teksta ili stila, diskursa te komunikacijskoga čina (isto:18, 36, 45, 49) mogu biti predmetom lingvističke kritike. Shvatimo li jezičku kritiku kao općenito promišljanje jezika koje nije zasnovano primarno na lingvističkim principima, velika je vjerovatnoća da bismo pod jezičko-kritičkom lupom mogli promatrati u suštini bilo koji jezički fenomen.

Lingvističku kritiku bismo mogli opisati i na osnovu zadataka njezina proučavanja te njezinih ciljeva. Među mnogim pokušajima sistematizacije ovih zadataka mogli bismo izdvojiti Gaugera koji ukazuje na pet različitih jezičko-kritičkih polazišta. Prvo i temeljno polazište čini filozofska lingvistička kritika čiji je sukus odnos između jezika i pojavnoga svijeta (Gauger, 1995: 41). Odražavaju li riječi stvarnost ili je, pak, zamagljuju? Ovo jezičko-filozofsko pitanje je temelj filozofske lingvističke kritike. Nadalje, Gauger govori o moralno-političkoj jezičkoj kritici (isto: 46). Za polazište uzima činjenicu da je jezik usko povezan s našim razmišljanjem, prosuđivanjem kao i s moralnim te političkim procjenjivanjem. Koje vrijednosti iskazujemo određenom riječju ili određenom vrstom govora? Treća varijanta u Gaugerovoj klasifikaciji jeste književno-jezička kritika (isto: 49) koju zanima književni kvalitet te koja se temelji na estetskim idealima. Četvrta varijanta je filološki orijentirana i bavi se prvenstveno pitanjima jezičke ispravnosti poput problematike u vezi s posuđenicama i drugim utjecajima stranih jezika (isto: 52). Peta vrsta je religijski motivirana lingvistička kritika (isto: 54) koja se bavi pitanjima mogućnosti jezičkog uobličenja religioznog iskustva te pitanjima uloge jezika za razumijevanje svetih tekstova / knjiga. Gauger zaključuje da se interesi lingvističke kritike dijele na tri suštinska područja: život, nauku i umjetnost (isto).

Valja napomenuti da je Gaugerova sistematizacija samo jedna u nizu drugih. Ovdje bi se mogla spomenuti i feministička jezička kritika koja je svojom kritikom seksizma u jezičkom sistemu i jezičkoj upotrebi ili praksi, takoreći, prokrcila put feminističkoj lingvistici. Sjajan primjer jezičke kritike koju Gauger (1995: 41) opisuje kao filozofsku, nalazimo u udžbeniku *Semantika* švedskog autora Regnélla (1958) u kojoj je cijelo jedno poglavlje posvećeno „koristi lingvističke kritike u duhu logičkoga empirizma“ u kojem autor

tretira poseban oblik jezičke kritike pomoću koje u duhu logičkoga empirizma testira istinitost određenih tvrdnji s ciljem rastavljanja istinitih tvrdnji od lažnih, pripisujući ovakvoj metodi jezičko-pedagoški značaj. Istraživanja na području lingvističke kritike je sve više, posebno kada je u pitanju germanistika³, npr. Dieckmann postavlja pitanje: Je li svaka vrsta promišljanja jezika ujedno i jezička / lingvistička kritika? (Dieckmann, 2012: 3). Uzmemo li za primjer svakidašnju metakomunikaciju, tj. razmatranje samoga procesa komunikacije, poput onog u sljedećoj rečenici: „možda sam se pogrešno izrazila, ali mislim da razumiješ šta hoću reći“, možemo postaviti pitanje je li i to lingvistička kritika?

Odgovor Kiliana, Niehra i Schiewea (2010) bi vjerovatno bio pozitivan, jer je lingvistička kritika, prema njihovu mišljenju, isto što i promišljanje jezika. Dieckmannovo pitanje ukazuje na potrebu za raspoznavanjem različitih oblika jezičke ili lingvističke kritike s različitim stepenom analitičke preciznosti. O terminima *laička* te *lingvistička* kritika je već bilo riječi. Ova dva koncepta se povezuju s jednim trendom značajnim za germanistiku od 1980-tih godina. Dihotomija između nauke o jeziku, odnosno lingvistike i lingvističke kritike nije više tako jasna kao što je bila prije samo 30-35 godina. Pronalazeći svoje temelje u lingvistici, jezička kritika postaje dijelom nauke o jeziku. Zadatak lingvističke kritike postaje jasan: postavljanje naučne osnove za kvalificirane vrijednosne sudove o jeziku i njegovoj upotrebi. Lingvističku kritiku ili „Linguistische Sprachkritik“ kako je Kilian, Niehr i Schiewe nazivaju, valja shvatiti ne kao sistemskolingvistički pristup, već prije kao primijenjenu lingvistiku. Lingvistički orijentirana jezička kritika ili lingvistička jezička kritika, postaje relevantna tek u sjecištu individualne jezičke upotrebe, društvenih jezičkih normi i konvencija te ukupnosti svih izražajnih mogućnosti unutar datog jezičkog sistema. Ovakva lingvistička kritika shvata jezičku upotrebu predmetom svojih istraživanja, a nikako izvankontekstne fenomene na nivou jezičkog sistema. Ona se, nadalje, distancira od jezičke kritike, 'jezikobrižništva' ili brige o jeziku (*Sprachpflege*) te planiranja jezika koje za polazišnu tačku uzima jasnu normu o tome šta je ispravno, odnosno neispravno. Dakle, razlikuje se od laičke jezičke kritike kakva se najčešće primjenjuje, ne uzimajući u obzir ni teorijsko-metodološka razmatranja niti empirijska istraživanja stvarne jezičke upotrebe.

Time smo odgovorili i na pitanje svrhe lingvističke kritike. Budući da je ponuđeni odgovor poprilično općenit, pokušat ćemo ga precizirati,

³ Opis lingvističke kritike smo bazirali gotovo isključivo na istraživanjima obavljenim na njemačkom govornom području u okviru germanistike, iz razloga što je jezička kritika kao pojam, a posljednjih godina i kao naučna kategorija, posebno uznapredovala na njemačkom govornom području te unutar germanističke lingvistike.

oslanjajući se na istraživanje Kiliana, Niehra i Schiewea (2010: 53). Pokušaj ova tri autora se odnosi na jedno programsko izlaganje njihova shvatanja kako bi lingvističku kritiku trebalo praktimirati. Ovdje iznosimo njihovu viziju po tačkama, u nešto skraćenoj i prerađenoj formi na bosanskome jeziku, upravo zato što predstavlja do sada najkoherentniji pokušaj definiranja lingvističke kritike.

Uvjeti:

- Predmet istraživanja lingvističke kritike je prvenstveno jezička upotreba, tj. jezičko djelovanje na osnovu vladajućih normi.
- Jezik podliježe neprestanoj promjeni, što se, između ostalog, odnosi na značenja riječi, vrste tekstova i njihove obrasce, stilske ideale i diskurse. Lingvistička kritika je sinhronijski usmjerena, ali uzima u obzir i dijahronijsku perspektivu, ako su je govornici svjesni.
- Lingvistička kritika uzima u obzir različite jezičke varijetete koji prate vlastite norme, izbjegavajući jednostrano fokusiranje na norme pisanoga jezika⁴.
- Tek u kontekstu jezički izrazi (riječi, iskazi, tekstovi) dobivaju svoje pravo značenje. Izolirani i izvan konteksta oni se odupiru pouzdanom jezičko-kritičkom propitivanju.
- Lingvistička kritika ne propisuje norme, već ih odražava, nudeći orijentaciju u slučajevima pojave suprotstavljenih normi.

Kriteriji/mjerila:

- Cilj lingvističke kritike jeste promicanje uspješne komunikacije na temelju vrijednosnih sudova.
- Uzmu li se u obzir navedeni uvjeti, jezičko-kritički sudovi se ne mogu formulirati na osnovu dihotomije 'ispravno' i 'pogrešno'.
- Jezičko-kritičke sudove treba stepenovati u skladu sa skalom koja odražava prikladnost (*Angemessenheit*) na osnovu koje će se kretati između 'prikladnog' i 'neprikladnog'.
- Prikladnost se može podijeliti u tri kategorije: na osnovu stvarnog / činjeničnog stanja koje se opisuje, komunikacijske situacije te recipijenata poruke / teksta.
- Kriterij prikladnosti je uvijek podređen funkciji / funkcijama u području odvijanja komunikacije. Koja vrsta prikladnosti će biti aktualna ovisit će, dakle, o dominirajućoj funkciji u kontekstu jezičkoga iskaza.

⁴ Pisani oblici jezika općenito su stabilniji od usmenih. U službi su naddijalektalne, nadregionalne, nadetničke / međuetničke i dr. komunikacije, te nerijetko postaju moćan faktor objedinjavanja ljudskih skupina. Pisani jezik se lako razvije u književni (jezik književnosti) ili standardni (službeni) jezik, kakav je u previlu sistemski i svjesno normiran.

- Ovakvim komunikacijskim funkcijama redovno odgovaraju određeni ideali o tome kako jezik i komunikacija trebaju izgledati i funkcionirati. Ti ideali se moraju definirati prije jezičko-kritičkog vrednovanja.

Ovaj program, međutim, nije nikakva metoda u smislu gotovog instrumentarija za kritičku analizu teksta, već jedan set pretpostavki i polazišnih tačaka. Stoga je potrebno ove polazišne tačke konkretizirati, te ih učiniti plodonosnim za jezičku analizu, npr. u vidu tekstne lingvistike, retoričke ili diskursne analize. Svrha kritičke diskursne analize (*Critical Discourse Analysis*) jeste provedba analize jezika u vidu diskursa radi njegova podvrgavanja kritici. Dakle, diskursna analiza predstavlja svojevrsan oblik jezičke kritike koja se ne zaustavlja na jezičkim iskazima, već koja za konačni ima cilj kritiku struktura društvene moći. Ovakvo što ima veze sa samim pojmom diskursa koji se, trajno opečaćen Michel Foucaultovim idejama i teorijama o odnosu moći i znanja, smatra jednim oblikom jezički realiziranog / verbaliziranog poretka moći. Kritička analiza diskursa se, stoga, često smatra neobjektivnom ideološki obojenom analizom (Spitzmüller i Warnke, 2011: 98–99), premda lingvistička analiza diskursa kao takva nema nužno ideološki, pa čak ni kritički profil kakav odlikuje kritičku diskurznu analizu. Lingvistička kritika može imati posve drugačije interese od politike i kritike moći, na što, između ostalih, ukazuje i Gauger (1995). Kritička analiza diskursa i diskursna lingvistika predstavljaju, dakle, tek dvije moguće metode jezičko-kritičkih ili lingvističko-kritičkih istraživanja (Kilian, Niehr i Schiewe, 2010).

3. Kritika prevođenja

Savremena istraživanja u oblasti (teorije) prevođenja se odlikuju pluralizmom teorijskih i metodoloških pristupa, te mnoštvom različitih predmeta istraživanja. Prema Chestermanu (2004: 99–101) bi se široko polje prevoditeljskih studija (*translation studies*) moglo shvatiti i u smislu onog odnosa koji zauzima centralnu poziciju u konkretnom istraživanju, npr. prijevod - ciljni tekst, prijevod - ciljna kultura, prijevod – uvjeti produkcije i dr. U teorijskom smislu, naučna istraživanja u oblasti prevođenja i prevoditeljskih studija sežu od teorije ekvivalentnosti (usp. Koller, 2011), preko skopos-teorijskih i funkcionalističkih pristupa (usp. Nord, 2009) pa do modela temeljenih na sistemsko-funkcionalnoj lingvistici (*Systemic Functional Linguistics*) (usp. House, 2004) - napominjemo da su ovo samo neke od istaknutih škola. Nadalje, nauka o prevođenju oscilira između

različitih disciplinarnih polazišnih tačaka i interesa, najčešće književnosti, lingvistike, kulturalnih studija, sociologije te psihologije ili kognitivnih istraživanja.

Raznovrsnost perspektiva je srodna predmetu prevođenja. Prevođenje se može promatrati kao process, proizvod, društveno djelovanje i dr. Raznovrsnost teorija i pristupa koja karakterizira naučnoistraživački rad u oblasti prevođenja i prevoditeljskih studija mogla bi se objasniti činjenicom da je prevođenje kao naučno područje prilično mlada disciplina (Munday, 2009: 4–19). Kod Kollera (2011: 125) nailazimo na termin „Übersetzungskritik“ (kritika prevođenja) koji postaje aktualan svaki put kada je riječ o kvalitetu prijevoda. Temeljno pitanje kojim se kritika prevođenja bavi jeste – kako dobar prijevod treba izgledati. Ovim pitanjem su se bavili mnogi, od Martina Luthera koji je 16. stoljeća preveo Bibliju na njemački jezik te Friedricha Schleiermachersa i njegova prevođenja Platona tokom 19. stoljeća, pa sve do savremenih teoretičara prevođenja (isto: 38). Ovo je jedno od najbitnijih pitanja kojim su zaokupljeni i studenti prevoditeljskih studija, kao i profesionalni prevoditelji. Termin 'kritika prevođenja' se danas koristi u kontekstu vrednovanja književnih tekstova (Heldner, 2008: 2). Tragom promišljanja na koja nailazimo kod Nord (2009: 183), kritika prevođenja bi se mogla sastojati iz sistematskog poređenja teksta izvora s tekstom cilja kakvo bi u konačnici rezultiralo ocjenom adekvatnosti prijevoda na osnovu okvirnih unutarjezičkih i izvanjezičkih faktora, s obzirom na postavljene prevoditeljski zadatak, a bez obzira na vrstu teksta. Drugim riječima, kritika prevođenja predstavlja poseban vid istraživanja unutar naučne oblasti prevođenja i prevoditeljskih studija (isto: 183), međutim, valja ukazati i na „dosadašnji maćehinski odnos“ prema ovoj disciplini (Heldner, 2008: 2) koju Koller, četiri godine kasnije, predstavlja kao jednu od ključnih disciplina nauke o prevođenju (Koller, 2011: 125). Nord (2009: 182) međutim ukazuje na mogućnost procjene kvaliteta prevedenih djela i bez uporišta u naučnim kriterijima i metodama, s čim se redovno susrećemo u kontekstu književne kritike koja tretira prevedena književna djela.

Vrlo su različiti načini, čak i kada je riječ o istraživačkom radu, na koje se kritika prevođenja prakticira, tj. provodi u praksi. Uzmemo li teoriju ekvivalencije za ishodište, kritiku prevođenja ćemo temeljiti na stepenu podudarnosti između ciljnog i izvornog teksta. Pristupimo li, pak, kritičko-prevoditeljskom zadatku na osnovu skopos teorije prema Reiß i Vermeeru (2000), kritika će se temeljiti na funkcionalnosti prevedenoga teksta u ciljnoj kulturi. Ovome još treba dodati i sve unutarjezičke i izvanjezičke faktore koji kreiraju uvjete za prevoditeljski zadatak.

Govoreći o kritici prevođenja, House zagovara strogo razdvajanje naučno temeljene analize (*scientifically based analysis*) od društvene procjene prilikom vrednovanja određenoga prijevoda (*social judgement in evaluating a translation*) pod kojim podrazumijeva procjenu kvaliteta prijevoda (House, 2004: 761). House, dakle, kategorički razdvaja analizu od vrednovanja, zaključujući kako funkcionalno-pragmatički model kojeg i sama preferira ne dozvoljava vrednovanje. Međutim, da je kritičku procjenu kvaliteta prevedenoga teksta moguće kombinirati s naučno utemeljenom analizom, dokazuje Heldner svojom komparativnom studijom sedam švedskih prijevoda Danteove *Božanstvene komedije* (*Divina Commedia*) na osnovu niza različitih parametara. Ukoliko postoji mogućnost definiranja te raščlambe kvaliteta na osnovu kriterija kojima je moguće operirati u okviru empirijske analize, onda je moguće i provođenje analize kao i vrednovanje kvaliteta. Stoga, dihotomiju koju House zagovara treba promatrati kao kontinuum duž kojega je moguće ponuditi odgovor na pitanje o kvalitetu pomoću kriterija koje je intersubjektivno manje-više moguće testirati. Svako promišljanje kvaliteta prijevoda, bilo da je riječ o naučnom ili laičkom i bez obzira na zadatak, teorijsko polazište ili disciplinarnu pripadnost, ostvaruje se pomoću svjesnog i kritičkog razmišljanja o upotrebi jezika u ciljnom tekstu. Drugim riječima, promišljanje kvaliteta prijevoda ili kritika prevođenja je istodobno i jezička / lingvistička kritika. Usprkos tome, u savremenoj kritici prevođenja te istraživanjima u oblasti prevođenja primjetno je odsustvo eksplicitne jezičko-kritičke perspektive, što ne znači da nauka o prevođenju ili, pak, kritika prevođenja nemaju nikakve veze s lingvističkom kritikom, već samo ukazuje na činjenicu da se iste na takav način ne konceptualiziraju. Jezička, odnosno lingvistička kritika nije u potpunosti etabliran pojam i kategorija na polju akademskih istraživanja unutar oblasti prevođenja. Pitanje je zašto.

Jedno objašnjenje je marginalna uloga lingvističke kritike unutar same lingvistike, prvenstveno tokom druge polovine 20. stoljeća, u vrijeme novih istraživanja u oblasti prevođenja koja dolaze pod snažni utjecaj tadašnjih lingvističkih teorija. Bilo je to doba teorije ekvivalencije, strukturalizma te začetka informacijske tehnologije, a uskoro i generativne gramatike te kognitivističkih teorija o jeziku. Objektivni opis strukture postaje lingvistički ideal kojim se vodi i nauka o prevođenju. Međutim, u okvirima istog ideala nije bilo dovoljno prostora za lingvističku kritiku. Nova istraživanja u oblasti prevođenja počinju se suprotstavljati mnoštvu takozvanih nenaučnih pristupa prevođenju. Chesterman ističe da se u zapadnoj tradiciji prevođenja, još od Platona pa do nastanka moderne nauke o prevođenju, polazilo od teksta izvora kao od svetog zapisa (Chesterman, 2004: 93). Je li Božija riječ prevodiva? Može li se sveti misaoni sadržaj prenijeti iz jednoga u drugi

jezik? Je li prevođenje uopće moguće? Odgovori su bili različiti, ali je usmjerenost na tekst izvora kao normu i ideal bila jaka: „Moderna istraživanja (nakon Drugog svjetskog rata) su pretežno bila formulirana kao reakcija protiv ovakvih ranih ideja i stavova“ (isto). Vladajuće okolnosti u historiji nauke mogu djelomično objasniti zašto lingvistička kritika nikada nije zauzimala istaknutu poziciju unutar nauke o prevođenju. S vremenom se javlja jak interes da se udalji od nekadašnje subjektivne, često religijski motivirane predodžbe o statusu izvornog teksta, o jeziku i prevođenju. Prema indikacijama u članku Juliane House (2004) i u današnjim naučnim istraživanjima u oblasti prevođenja se nastoji ograditi od nenaučnih oblika kritike prevođenja. Očito se lingvističku kritiku shvata kao manje prefinjenom od drugih lingvističkih modela koji se koriste za potrebe kritike prevođenja, a koji su se razvili unutar naučnih istraživanja u oblasti prevođenja.

Drugo djelomično objašnjenje pitanja još uvijek nedovoljne etabliranosti lingvističke kritike kao pojma i kategorije unutar oblasti prevođenja, konkretnije kritike prevođenja, moglo bi se kriti u činjenici da je lingvistička kritika najuže povezana s lingvističkim istraživanjima i javnom kulturom na njemačkom govornom području. Ova činjenica, dakle, može biti razlog zašto lingvistička kritika još nije prodrla u kritiku prevođenja koju nalazimo u drugim akademskim kulturama izvan Njemačke.

4. Dodirne tačke / susreti lingvističke kritike i kritike prevođenja

Lingvistička kritika i kritika prevođenja su, barem na akademskom i institucionalnom nivou, u potpunosti odvojene jedna od druge. Usprkos tome, jezik i njegova upotreba predstavljaju ono što je u prvom planu kako lingvističke kritike tako i kritike prevođenja. Polazišne tačke im se, međutim, razlikuju. Dok se lingvistička kritika prvenstveno zanima za opću jezičku upotrebu, kritika prevođenja se bavi, prije svega, tekstom prijevoda i procesom prevođenja, što ne znači da se ove dvije kritike nikada ne susreću te da nemaju dodirnih tačaka.

Ako je lingvistička kritika, kako je Kilian, Niehr i Schiewe (2010) vide, promišljanje jezika, onda ona pripada jednom dijelu filozofije jezika. Lingvističku kritiku kao djelatnost (ne posebno kao primijenjenu lingvistiku) ne treba shvatati kao odraz pitanja norme, već kao promišljanje jezika općenito, te u vezi s Gaugerovim (1995) promišljanjima kao filozofsku lingvističku kritiku posebno. Interes za problematiku prevođenja

je uvijek bio prisutan u historiji zapadne filozofije jezika, od klasične antike i Kratilovog dijaloga, preko empirizma i racionalizma, epohe romanticizma, pa do moderne filozofije gdje su se, između ostalih, i Heidegger i Derrida involvirali u ovu problematku, vrlo blisku i anglosaksonskoj analitičkoj filozofiji.

Promatrane kroz prizmu historije jezika, lingvistička kritika i kritika prevođenja su zapravo vrlo bliske jedna drugoj, a njihova povezanost je možda i najupečatljivija u raspravama vođenim u vezi s domaćom jezičkom normom i utjecajem drugih jezika na istu⁵. Ovo je jedno od suštinskih pitanja kojim se bavi kritika prevođenja, koju u ovom kontekstu, putem analogije s lingvističkom kritikom kao promišljanjem jezika, treba shvatiti prvenstveno kao naučno promišljanje prijevoda / prevođenja. Dobre primjere preplitanja lingvističke kritike i kritike prevođenja predstavljaju rasprave Herdera, Breitingera i Gottscheda tokom 18. stoljeća u vezi sa spornim pitanjem utjecaja drugih jezika na njemački, gdje je Herder bio stajališta da su anglizmi u suštini obogaćivali njemački jezik (Koller 2007: 1707–1708). Jezički purizam je sa svojim otporom prema posuđenicama (posebno tuđicama, prilagođenicama i internacionalizmima) predstavljao drugu krajnost ovakvom mišljenju. U diskursima koje karakterizira jezički purizam nerijetko se susrećemo s kombinacijom prevoditeljsko-kritičkih i lingvističko-kritičkih pristupa. Kao historijski primjer jezičkog purizma Kilian, Niehr i Schiewe navode ambiciju Joachima Heinricha Campea početkom 1790-tih da germanizira posuđenice iz političkih razloga (2010: 23). Nakon Francuske revolucije, njemački jezik su preplavile francuske riječi koje su, prema Campeovu mišljenju, kao dodatak postojećim posuđenicama iz grčkog i latinskog, tzv. internacionalizmima opteretile njemački do te mjere da običan narod nije bio u stanju formulirati se u vezi s političkim, ekonomskim i religijskim pitanjima i temama. Kako bi aktualne političke tokove i dešavanja učinio pristupačnim velikom broju ljudi, Campe sastavlja rječnik od 11.000 leksičkih jedinica, tj. tuđica, prilagođenica i internacionalizama koje prevodi u usvojenice (tj. riječi potpuno uklopljene u njemački jezik da se ne razlikuju od izvornih riječi) od kojih u današnjoj upotrebi nije ostalo više od 200 (isto, 26).

⁵ Različiti su načini na koje jezik teksta izvora utječe na jezik cilja putem prevođenja. U ovom kontekstu se neke jezičke jedinice poput fonoloških, morfoloških te jednog dijela sintaksičkih jedinica, preciznije, onih koje operiraju na nivou proste rečenice, pokazuju prilično rezistentnim na utjecaje drugih jezika, dok drugi dijelovi jezika, poput tvorbe riječi, sintase složenih rečenica, sintakse teksta ili supratagmemike, terminologije te frazeologije, lakše podliježu promjenama pod utjecajem drugog jezika.

Campeov program germanizacije posuđenica je zasnovan na međudnosu lingvističko-kritičkih i prevoditeljsko-kritičkih razmatranja. Bez jezičko-kritičkog razmatranja posuđenica njihovo prevođenje ne bi bilo opravdano, a bez stava da većina ljudi može razumjeti samo njihov prijevod, jezička kritika bi, u ovom kontekstu, bila suvišna. Vratimo li se na Gaugerovu sistematizaciju zadataka lingvističke kritike, mogli bismo zaključiti da je Campeova jezička kritika bila i filozofski i politički motivirana; filozofski jer je smatrao da posuđenice zamagljuje realnost, politički jer je njegova konačna ambicija bila da involvira narod u političke tokove.

Osvrnemo li se ponovno na pitanja problematizirana u samom uvodu rada o stavu u vezi s prevođenjem leksike koja odražava minula vremena i zastarjele poglede neprihvatljive s aspekta savremenog doba, i tu ćemo naći još jednu dodirnu tačku lingvističke kritike i kritike prevođenja. Ti primjeri tretiraju pitanje nijanse riječi, konotacije i pojmovnih implikacija u kontekstu vladajućih odnosa moći, poput onih u relacijama između žene i muškarca, jastva ili sopstva u odnosu na drugost drugačijeg, tlačitelja i potlačenog, nadređenog i podređenog, itd. Kritičko promatranje odnosa moći u društvu i u jeziku kao odrazu istog, snažno je utjecalo na istraživanja u oblasti prevođenja koja su često obojena, između ostalih, feminističkom i postkolonijalnom teorijom (Chesterman, 2004, Hermans, 2009). Ovdje se spajaju lingvistička kritika (Koje riječi je uopće prikladno upotrijebiti?) i kritika prevođenja (Koje riječi su prikladne u prijevodu?). Nazivi na osnovu roda, narodnosti te drugih kategorija koje su u vezi s odnosima moći, predstavljaju središnje područje politički motivirane lingvističke kritike, što jednako važi i za prevedene / ciljne tekstove.

Osim spomenutih zajedničkih interesa, postoje i druge sličnosti ili dodirne tačke između lingvističke kritike i kritike prevođenja koje ovdje treba spomenuti. Riječ je o analogijama konceptualne ili teorijske naravi, tj. paralelnim stajalištima i pozicijama. Jednu od najočiglednijih sličnosti prepoznajemo u nastojanjima kako lingvističke kritike tako i kritike prevođenja da razdvoji laičke od naučno utemeljenih procjena. Obje škole se jasno zalažu za naučni legitimitet kritike i njezino kategorično razdvajanje od nenaučnih oblika kritike. Modeli koji su razrađeni u okvirima akademske kritike prevođenja imaju svoj pandan u jezičko-kritičkim programima koji su zasnovani na lingvističkim teorijama, metodama i empiriji. Kada je o lingvističkoj kritici riječ, program koji su osmislili Kilian, Niehr i Schiewe samo je jedan od više postojećih. Već smo ukazali na činjenicu da se diskursna lingvistika i kritička diskursna analiza (CDA) mogu koristiti u jezičkokritičke svrhe. I kritika prevođenja obuhvata širok raspon pristupa među kojima su neki, ali daleko od svih, bave kritikom odnosa moći u duhu

kritičke diskursne analize. Ideološki obojena kritika prevođenja se inače nerijetko koristi teorijskim konceptima uvriježenim u kritičkoj diskursnoj analizi, poput koncepata 'moć' i 'diskurs'.

Druga sličnost između dvije kritike se pokazuje pri shematskom poređenju prevoditeljsko-teorijskih i prevoditeljsko-kritičkih stajališta s različitim vidovima lingvističke kritike. Laička lingvistička kritika i neki oblici 'jezikobrižništva' ili brige o jeziku su orijentirani ka jasnoj jezičkoj normi s ciljem očuvanja izvornoga jezika. U kritici prevođenja, ovo stajalište nalazi svoj pandan u snažnoj orijentaciji ka izvornom tekstu kao normi i idealu, pri čemu je pojam ekvivalencije, posebno denotativne, ključan, a osnovni zadatak prijenos značenja izvornoga u ciljni tekst (Koller, 2011: 230–235).

Ovakvo shvatanje, kakvo je zagovarao i Nida (isto, 86), dovedeno je u pitanje razvojem skopos-teorijskih modela te onih zasnovanih na teoriji djelovanja, kao i funkcionalističkih modela, među kojima je teorija Reiß i Vermeera (1984) najrasprostranjenija i najutjecajnija. Nakon pojave ovih teorija, podudarnost između teksta cilja i teksta izvora premještena je iz prvoga plana u drugi. U prvi plan dolazi funkcija i svrha prevedenoga teksta u ciljnoj kulturi. Sličnost s usmjerenošću lingvističke kritike na prikladnost (*Angemessenheit*) je ovdje očigledna. Jezička norma kao takva nije više mjerilo, nego jezička upotreba u odnosu na ono što je prikladno u datom kontekstu. Funkcija i svrha teksta ili jezičkog izričaja postaju presudne za ishod jezičko-kritičke procjene ili osvrta, baš kao što su svrha i funkcija mjerila kojima se rukovodi i skopos-teorijska kritika prevođenja. Stoga možemo zaključiti da se pozicije kako lingvističke kritike tako i kritike prevođenja kreću u rasponu između stroge preskripcije s orijentacijom prema jezičkoj normi s jedne strane, a s druge strane prilagođavanju funkciji, svrsi i kontekstu.

5. Zaključna razmatranja: kritika prevođenja u svojstvu lingvističke kritike

Jedno bitno pitanje koje se nameće u ovome radu jeste: Može li lingvistička kritika dati ikakav doprinos kritici prevođenja ili pak istraživanjima u oblasti prevođenja. Kao što smo već zaključili, kritika prevođenja ima u biti jezičko-kritičku narav, jer predstavlja jedan vid promišljanja jezika. Međutim, to ne znači da lingvističko-kritički pristup ciljnom tekstu nužno osigurava vrijednosni sud koji kritika prevođenja nije u stanju ponuditi. Čak ni sam pojam 'lingvistička kritika' ne mora nužno predstavljati doprinos kritici prevođenja. Je li, u tom slučaju, lingvistička kritika suvišna u kontekstu

kritike prevođenja i može li upravo to biti objašnjenje opće nezainteresiranosti potonje za prethodnu?

Kako bismo odgovorili na ovo pitanje, moramo razlikovati lingvističku kritiku kao: a) primijenjenu lingvistiku, b) opće promišljanje jezika te c) predmet istraživanja.

Shvatamo li lingvističku kritiku kao vid primijenjene lingvistike, u skladu s programom koji su osmislili Kilian, Niehr i Schiewe (2010), onda je to čisto empirijsko pitanje može li lingvistička kritika dodatno obogatiti već široki metodološki instrumentarij i mnoštvo analitičkih kategorija kojima kritika prevođenja raspolaže. Ovo pitanje bi moglo biti zadatak budućih istraživanja. Ono što je ovdje bitno naglasiti jeste da lingvistička kritika kao takva ne predstavlja metodu u smislu analitičkog instrumentarija. Lingvistička kritika, čak i kao primijenjena lingvistika, zapravo predstavlja teorijski pristup. Ovakav pristup nalazi svoju metodološku konkretizaciju na temelju jezičkih fenomena koji predstavljaju predmet i specifičnu svrhu svakog pojedinačnog istraživanja.

Ovdje ćemo na jednom kratkom primjeru demonstrirati ulogu lingvističke kritike u prevoditeljsko-analitičkoj analizi. Za polazište uzimamo funkcionalistički model Nord (2009) koji kritici prevođenja nalaže analizu teksta izvora, teksta cilja te sve ostale, za prevoditeljski zadatak, relevantne faktore. Analiza teksta izvornika će u jednom svom dijelu tretirati semantičke aspekte teksta koje nalazimo, između ostalih, i na leksičkom nivou, tj. nivou riječi, na kojemu se odvija i problematika izložena u uvodnom dijelu ovoga rada u vezi s riječima kao nositeljima kontroverznog semantičkog i stilskog naboja. Takvim riječima pripada i riječ 'nigger' u primjeru Twainova romana *The Adventures of Tom Sawyer*. Da bismo procijenili kako ovu riječ treba prevesti, potrebno je približiti se tekstu izvora. Koju funkciju ima tekst u kojemu se pojavljuje ova riječ? Koje je značenje i funkcija ove riječi u tekstu? U kojoj bi mjeri ekvivalentna riječ bila prikladna u ciljnom tekstu, s obzirom na osobe koje karakterizira, komunikacijsku situaciju te ciljnu grupu? Sva ova pitanja su jezičko-kritičke naravi i zahtijevaju odgovor kako bi se stvorili uvjeti za zadovoljavajući prijevod teksta, ali i uvjeti za provođenje pouzdane kritike prijevoda. Pitanje je treba li ovaj dio analize teksta izvora uopće nazivati lingvističko-kritičkim kada isti, zapravo, pripada standardnom repertoaru procesa prevođenja – zašto uvoditi novi termin za nešto što se već obavlja? Premda sam termin nužno ne doprinosi adekvatnijoj analizi teksta izvora, on baca posve drugačije svjetlo na kritiku prevođenja, otkrivajući nam njezinu suštinu koja nije samo kritika prijevoda, nego ujedno i kritika teksta koji postoji neovisno o njegovu prijevodu. Ako joj pristupamo na ovakav način i pod uvjetom obaveznog vršenja analize teksta izvora, kritiku prevođenja ne možemo

razdvojiti od lingvističke kritike. Ako analizu teksta izvornika, odnosno njezine dijelove, eksplicitno imenujemo terminom lingvističke kritike, rasvijetlit ćemo vrlo bitnu postojeću vezu između lingvističke i translacijske kritike, tj. kritike prevođenja.

Općenito gledajući, jasno je da lingvistička kritika u smislu promišljanja jezika može značiti / podrazumijevati i kritiku prevođenja. Iako Kilian, Niehr i Schiewe (2010) te drugi lingvisti i jezički kritičari ne spominju direktno probleme prevođenja, činjenica je da i prevedeni tekstovi predstavljaju dio kulture ciljnog jezika, tačnije njezin društveni, diskurzivni i intertekstualni kontekst. Shvatimo li skopos-teorijska i funkcionalistička stajališta dovoljno ozbiljno, funkcionalnost prijevoda u kulturi jezika cilja postaje centralno pitanje. Stoga, prevedeni tekst ne treba promatrati samo kao prijevod, nego i kao ravnopravan tekst s velikom mjerom samostalnosti u ciljnoj kulturi. Isto vjerovatno ne važi u jednakoj mjeri za sve vrste teksta, ali važi barem za književne, kao i druge prijevode sa stilskom ili drugom autentičnom vrijednošću, a kada je riječ o prijevodima izvanvremenskih klasičnih djela, mogli bismo ih ubrojiti čak i u književni kanon kulture ciljnoga jezika. Ova relativna suverenost postaje još jasnija kada je riječ o interpretaciji poezije, gdje već sama riječ 'interpretacija' svjedoči o visokom stepenu samostalnosti teksta cilja u odnosu na tekst izvora. Ovdje je teško, katkad i nemoguće kategorijski odvojiti kritiku prevođenja od jezičke kritike književnoga djela, kao posljedice samostalnosti koju književna interpretacija uživa. Ovo sve skupa opravdava promatranje kritike prevođenja kao jednog vida lingvističke kritike.

Razmotrimo konačno lingvističku kritiku kao predmet naučnog istraživanja. U ovom kontekstu se postavljaju pitanja poput: U kojim se oblicima javlja lingvistička kritika? Kako se očituje? Ko se bavi lingvističkom kritikom i u koje svrhe? Koje političke, društvene, kulturološke i druge funkcije i značenja može imati? Kada je riječ o lingvističkoj ili jezičkoj kritici kao predmetu naučnih istraživanja, ona se prije opisuje kao pojava nego li se koristi kao metoda u jezičkoj analizi. Kritika prevođenja ovdje nalazi svoje mjesto, budući da predstavlja dio šire djelatnosti kojom se lingvistička kritika bavi. Pogled na prevoditeljsku djelatnost, njezine granice i mogućnosti, na status teksta cilja u odnosu na tekst izvora itd. uvijek se odnosi na poseban pogled na jezik koji je plod jezičko-kritičkog promišljanja.

Kritika prevođenja i lingvistička kritika su tijesno povezane, što predstavlja uvid za kojim jezičko-kritička i translacijsko-kritička istraživanja trebaju posegnuti u većoj mjeri nego što to danas čine.

Literatura

1. Chesterman, A., 2004. „Translation as an Object of Research“. U: Kittel, H. et al. (ed.) *Übersetzung, Translation, Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Bd. 1, Berlin, New York: Walter de Gruyter, str. 93-100.
2. Dieckmann, W., 2012. *Wege und Abwege der Sprachkritik*. Bremen: Hempen Verlag.
3. Gauger, H-M., 1995. *Über Sprache und Stil*. München: Beck.
4. Heldner, C., 2008. *Översättningskritik och estetisk form. Jämförande studier av språk och stil i Dantes Divina Commedia och sju svenska översättningar*. Nora: Nya Doxa.
5. Hermans, T., 2009. „Translation, Ethics, Politics“. U: Munday, J. (ed.) *The Routledge Companion to Translation Studies*. London, New York: Routledge, str. 93-105.
6. House, J., 2004. „Concepts and Methods of Translation Criticism: A Linguistic Perspective“. U: Kittel, H. et al. (ed.) *Übersetzung, Translation, Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Bd. 1, Berlin, New York: Walter de Gruyter, str. 698-719.
7. Kilian, J., T. Niehr & J. Schiewe. 2010. *Sprachkritik. Ansätze und Methoden der kritischen Sprachbetrachtung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
8. Koller, W., 20011. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Tübingen, Basel: A. Francke Verlag.
9. Koller, W., 2007. „Übersetzung und deutsche Sprachgeschichte“. U: Kittel, H. et al. (ed.) *Übersetzung, Translation, Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Bd. 2, Berlin, New York: Walter de Gruyter, str. 1701-1712.
10. Munday, J. (ed.), 2009. *The Routledge Companion to Translation Studies*. London and New York: Routledge.
11. Nord, C., 2009. *Textanalyse und Übersetzen. Teoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Tübingen: Julius Groos Verlag.
12. Regnell, H., 1958. *Semantik: filosofiska och språkvetenskapliga grundfrågor inom betydelseläran*. Stockholm: Norstedts.
13. Reiß, K., 2009. *Translation Criticism – The Potential and Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. Manchester: St. Jerome Publishing.
14. Spitzmüller, J. & I. H. Warnake, 2011. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
15. *Sprachnorm. Sprachpflege, Sprachkritik*. 1968. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.